găt. Pe vremea când grecescul πλάτανος se rosteà *plătănus* şi **plătĭnus* (probabil după gradul de cunoştiinţă de limbă grecească al Romanilor) s'a putut ca, printr'un fel de hiperurbanism, *mastĭchĭnus* (< grec μαστίχινος), devenit nume de copac[1], să se fi rostit şi **mastĭchanus*, ceea ce ar explică foarte bine pe *mesteacăn* al nostru. Tot astfel grecescului κίρκινος poate să-i fi corespuns, alături de *circinus*, o rostire **circanus* din care se explică *cearcăn* al nostru[2].

De sigur că nu este o întâmplare că în amândouă cazurile, înaintea terminaţiunei *-ăn* avem o velară. Se pare chiar că prin substituirea lui *ĭ* cu *a* s'a evitat alterarea lui *c, g* precedenţi, mai întâiu în cuvinte simţite ca greceşti de origine, apoi şi în alte derivate cu sufixele *-ĭnus, -ĭno, -ĭtus, -ĭto* redate prin *-ăn, -ăt: floacăn* (*floccĭnus[3]), *tragăn* (**tragĭno*), *leagăn*[4], *treacăt, strigăt*[5]. A rămas însă *ĭ* în *coacen*, arom. megl. *coaţin* < *coccĭnus*.

S. Puşcariu.

Lat. *libet* în româneşte.

La o seamă de adverbe şi pronume româneşti apare la urmă adaosul unei silabe *-le, -re* sau *-ne*, care, n'a fost încă explicată în mod satisfăcător.

Astfel de elemente „deictice", care nu mai cuprind astăzi

[1] După etimologia lui I. A. Candrea, cf. şi Tiktin, Dicţ. rom.-germ. în *Conv. lit.* XXXIX, 1130, Candrea, admite şi el un tip latin vulgar **mastĭcanus;* în *Dicţ. etim.* lucrat în colaborare cu O. Densusianu, p. 165—166, se dă acestor cazuri, altă explicare: *mesteacăn* ar fi un singular nou din pluralul *mesteceni* (după analogia lui *carpăn, frasăn* cu pluralele *carpeni, fraseni);* tot astfel *leagăn* s'ar fi desvoltat din *legeni* după *capăt — capeţi, seamăn — semeni.* Atâta numai că pe când *mesteacăn* e general, rostirile *carpăn, frasăn* sânt regionale la noi, iar pluralele *cearcene, floacene, strigete, trecete, legene* nu se pot atestà (ci numai *cearcăne, floacăne, strigăte, treacăte, leagăne*), încât *mesteceni* pare a fi un plural analogic în loc de *mesteacăn*, iar nu invers.

[2] A nu admite etimologia *circinus* pentru *cearcăn*, care are acelaşi înţeles ca franc. *cerne*, însemnează a te pune pe punctul de vedere rigid al acelor dintre neogramatici care negau evidenţa din cauza unei greutăţi formale. Astfel Tiktin, *Dicţ. rom.-germ.*: „wahrscheinlich *circulus*, mit fremder Einwirkung auf die Lautung". — Poate că şi forme ca **aquaductus*, la care se reduc unele cuvinte romanice, să se fi născut în felul acesta din *aquĭductus* (App. Probi, în loc de clasicul *aquaeductus*).

[3] Candrea-Densusianu, *Dicţ. et.* no. 609.

[4] Din *leg* sau dintr'un onomat. *leg-*, v. articolul lui N. Drăganu în acest volum.

[5] De sigur că şi înlocuirea sufixelor *-ĭtor(ius), -ĭtura* şi terminaţiunei *-endo* prin *-ator(ius), -atura* şi *-ando* în vremuri preromane în unele regiuni

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

în sine forţa de a schimbà înţelesul cuvântului la care se adaugă, au de obiceiu două origini: sau sânt la origine elemente derivative, care modificau odinioară înţelesul cuvântului, dar cu timpul deosebirea — nu prea mare dintru început — între cuvântul derivat şi cel nederivat s'a palizit cu totul; sau se nasc prin analize greşite, considerându-se terminaţiunea unui cuvânt ca element derivativ.

In cazul nostru nu vedem care ar fi putut fi modelul unei analize greşite şi credem că avem a face cu un element derivativ.

Dacă cercetăm cazurile similare în limba română, vedem că astfel de elemente derivative sânt sau nişte particole demonstrative sau nişte forme ale verbelor „a vrea“ „a dorì“ etc. care exprimă nehotărîrea.

Demonstrativ este la origine bunăoară acel-*a* (la Aromâni şi *-ǫa*) adverbial şi pronominal atât de des în limba română a cărui origine din *illac* cred că am demonstrat-o cu altă ocazie (Conv. lit. XXXVII, 603; ZRPh. XXXII, 481—482): *acela* — după care s'a orientat *acesta* etc. — este, ca firul. *kel-la*, franc. *celui-là* etc., un *eccu-illu-illac*, deci un „acel-acolo“. La adverbe ca *acia*, *aicea* etc. *-a* ar puteà fi lat. *hac* (ca în engad. *aquia*), precum la vechiul *acii* elementul deictic *-i* e lat. *ibi: eccu hic ibi* > *acii*, ca *hic ibi* > franc. *ici*.

Tot demonstrativ e la origine elementul *-ce*, înrudit, în latineşte, cu oscul *ĕkŏ-* „acesta“ şi cu grecescul ἐκεῖ, ἐκεῖνος (cf. Sommer, *Handbuch d. lat. Laut- u. Formenlehre*, 1902 § 229 f.), care s'a păstrat la noi în forme ca *tuncce* > *atunci*, *hicce* > *ici*, *aici* (faţă de *eccu-hic* > *aci*), *încoa - încoace*, *aua - aoace*, etc.

In toate aceste cazuri elementul adăogat la adverbe şi la pronume nu mai are azi forţa de a le schimbà înţelesul: *acest* = *acesta*, *atunci* = *atuncea*, *aci* = *acia* etc. Dimpotrivă, a doua categorie de adverbe şi pronume, cele compuse cu forme de la verbe ca „a vrea“, exprimă, faţă de cuvintele necompuse, o nuanţă de sens bine-simţită, adecă le preface în adverbe şi pronume nehotărîte, fie că acest element derivativ se leagă în mod proclitic sau enclitic de ele.

Asemenea derivate se cunosc în cele mai multe limbi. Ca să nu pomenim decât pe cele mai apropiate de noi, avem în latineşte: pe *vis* în *quivis* etc., în albaneză pe *-do* (pers. 3 sing. din *duaj* „a vrea“): *të-do*, *kuš-do* etc. (primit de Aromâni: *ca-*

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

reţido, iuţido, cănţido etc. (cf. DR. II, 504—505), la Slavi *god(ĕ)*, acelaşi ca *goditi* „a plăceà", d. ex. în sârb. *štogod, kojigod*, bulg. *koigodĕ* „oricare, oricine" (în Banat: *cegode* „orice"), la Unguri *akár-* din *akarni* „a vreà", d. ex. *akárki, akármi, akármely, akármikor, akárhol, akármily, akárhogy* (cărora le corespunde în Ardeal *acarcine, acarce, acarcare, acarcând, acarunde, acarcă, acarcând).*

Le întâlnim însă mai ales, în limba noastră, în cele trei variante: *oare-* (din *voare* < *volet), ori-* (din *vori* < *voles)*[1] şi *-va* (pers. 3 a lui „vrea"), d. ex. *oare(şi)cine, oare(şi)care, oare(şi)ce, oare(şi)când, oare(şi)cum* etc. — *ori(şi)cine, ori(şi)care ori(şi)ce, ori(şi)când, ori(şi)cum* etc. — *cineva(şi), careva(şi), ceva(şi), cândva(şi), cumva(şi)* (cf. în dial. italiene, d. ex. în Lecce: *tšieḍḍi* < *tši-velli* „chichessia", *Arch. glott. ital.* IV, 138).

Trecând la cele derivate în *-re, -le, -ne*, vom examinà mai întâiu materialul şi vom procedà la triajul lui.

Inainte de toate vom eliminà cazurile în care finalul *-le* sau *-re* aparţine tulpinei, de ex. *adineaorea* (cu variantele lui), *dinioară, aorea*, care sânt toate compuse cu lat. *hora*; — *alăturea*, care, ca şi *latura*, conţine pluralul lat.-pop. **latora* (=*latera*), dar care existând alături de simplul *lat*, a putut fi categorisit între adverbele în *-re;* acelaşi lucru se poate spune despre *alocure(a)*, derivat din plur. *locuri* (vechiu *locure*); — *aşijderea*, este, după ingenioasa explicarea a lui Hasdeu, o contaminare din *aşiş* şi sârb *takoždere;* după Tiktin, contaminarea s'ar fi făcut între *aşiş* şi paleosl. *takožde*, iar la un **aşijde* s'a adăogat adverbialul *-re* (cf. DA.), deci ar trebuì trecut între formaţiile româneşti cu acest element derivativ; — *asemere*, devenit *asemene*, e lat. *assimilis, -e;* el a fost însă analizat în mod greşit în *aseme* + *re*, încât întâlnim, la I Viski şi la Mardarie, o formă reconstituită *ase(a)me* (DA); — dacă alături de *nimene* şi, cu rotacism sau disimilare, *nimere*, din lat. *neminem*, întâlnim şi forma *nime(a)*, aceasta pare a se datorì tot unei astfel de reconstituiri greşite (ar puteà fi însă şi din **nemu* din nominativul *nemo;* după CDDE. No. 1231 s'ar fi născut prin haplologie mai întâiu în construcţii ca *nimene*

[1] Tot din cele două forme prin care se poate exprimà „persoana nehotărîtă" la noi, adecă din forma persoanei 3 sau 2 a verbului „vrea" derivă şi conjuncţiile (vechiu) *oare . . . oare*, (nou) *ori . . . ori*, care, în Dicţionarul etimologic de Candrea-Densusianu, se explică în mod forţat din

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

nefiind...); — *purure(a)* derivă, după Th. Capidan (DR. I, 563), din alb. *perhere*, deci *-re* aparţine tulpinei.

Tot astfel trebue eliminate adverbe ca *amirarea, de-aputerea fi* etc. care sînt derivate de la infinitive lungi; faptul că alături existau însă infinitivele scurte (*mirà, puteà* etc.) a putut face ca şi ele să fie categorisite, în simţul limbei, între adverbele în *-re*.

Vom lăsà la o parte şi locuţiunile adverbiale în *-le* care sînt la origine participii trecute substantivate, întrebuinţate la pluralul articulat: *de-a (v'aţi) ascunsele, pe apucatele, de-a mânecatele* etc.; acestea întrebuinţându-se, în parte cel puţin, şi supt forma nearticulată *(pe apucate, pe nemâncate, pe înserate* etc.) au putut iarăşi fi apropiate de adverbele în *-le*. Avem chiar unele, precum *amboulea* şi *d'amboişele, d'ambuşile, d'ancălarile, d'andoâsele, d'andăratele* etc. la care nu mai ştim dacă avem a face cu formaţii analogice la locaţiunile adverviale mai sus citate, sau cu adaosul unui *-le* adverbial[1],

Rămân totuşi o seamă de adverbe în *-le* şi *-re* (la care se mai poate adăogà un *-a)*, care nu se pot explicà în mod analogic, mai ales că unele din ele apar din cele mai vechi timpuri numai cu adeosul acestui *-le* sau *-re*. Astfel: *aci* şi *acilea, acò* şi *acolea, adecă* şi *adecălea* (DA.), *adecăte* şi *adecătelea; — adineaore(a)* şi *adineaorele(a)* (CDDE); — *alia (*s. *altera) mente* > *aimintere(a)* (arom. *al'umtra*, megl. *l'umintrea, l'umintrulea*) şi

[1] Cred că tot articol este *-le* în *încaile*, precum e şi *a* în *încalea*. Intr'o comunicare făcută la MLR. am arătat că acest adverb, care azi are înţelesul de „cel puţin, barim, măcar, (dial.) batăr", constă din elementele *în* + *cale* sau *în* + *cai* (pluralul vechiu şi petrificat în acest adverb, al lui *cale*). El a putut fi despărţit din propoziţii ca: *încai acum să ne nevoim să ne îndireptăm* (Varlaam, *Carte*, 98 v.), cu sensul original „acum să ne îndreptăm pe drumul cel bun", sau: *dacă ai voit să te duci, pleacă încale înainte!* cu înţelesul original: „pleacă înainte pe drum". Intr'un exemplu ca; *eu ştiu... că Samnonii se află încale* (tipărit într'un cuvânt!) *vrând a veni spre ajutorul Marsienilor* (Beldiman, *Numa Pompiliu* I, 90) putem sta chiar la îndoială dacă autorul a înţeles că „Samnenii sânt în drum spre a veni în ajutorul M." sau: „Samnenii cel puţin voiesc a veni în ajutorul M." — Ulterior văd că aceeaşi explicaţie etimologică a dat-o cuvântului şi Philippide (Principii, 93), care porneşte de la *in calles* = în întinere, presupunând, ca stadiu intermediar, sensul „în treacăt". Intr'adevăr înţelesul de astăzi al locuţiunii adverbiale s'a putut desprinde uşor din construcţii ca: *dacă treci prin sat, intră încale şi pe la mine!* — Alături de forma nearticulată a lui *cale* se putea întrebuinţà şi cea articulată în construcţii ca: *de astă dată oştenii au ieşit înainte în calea* (s. *în caile*) *vrăjmaşului* analizate: *de astădată încale (s. încaile) oştenii au ieşit vrăjmaşului înainte*

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

altmintere(a), cu asimilare sau disimilaţie *aimint(r)enea*; — lat. *inde* şi compusele sale se regăsesc în *ainde*, *aindere(a)*, *aindine*, apoi în *(pre)tutindene(a)* şi *(pre)tutinderea*[1]; — lat. *aliubi* şi *nec-aliubi* apar numai cu forma cu *-re*: *aiure(a)*, *nicăi(u)re(a)*, la care se mai poate adăugă şi *-le*: *ai(u)rile(a)*, *aiurlea*; — *atunci* şi *atuncine(a)* (arom. *atumţinea*); — *pururе(a)* şi *pururile(a)* (Gaster, Crest. I, 43; Cuv. d. bătr. II, 107); — *asemene(a)* şi *asemenele* (Cuv. d. bătr. II, 454); *aşijdere(a)* şi *aşijderile*; — *încăşi* şi *încăşile* (Cantemir).

Din exemplele citate rezultă înainte de toate un lucru, pe care trebue să-l reţinem: elementele *-le*, *-re* şi *-ne* apar în concurenţă unul cu altul, când în tulpină mai avem şi alte lichide sau nazale. Nu este dar exclus ca câteşi trele să se reducă la un singur tip — care ar puteà fi sau *-le* sau *-re* sau *-ne* — schimbat în urma acţiunei disimilatorice sau asimilatorice a unui *l*, *r*, *n*, din tulpină, ca în atâtea alte cazuri de disimilare şi asimilare, tocmai între aceste trei consonante. Se poate însă şi ca originea lor să fie diferită şi să se fi amestecat mai târziu, prin omonimia produsă de aceste tendinţe eufonice.

Să vedem acum care explicări au fost date acestor elemente derivative şi care alte posibilităţi de explicare există.

Pentru *-ne* ne-am puteà gândì la particula întrebătoare latină *ne*, care se întrebuinţà în mod enclitic, mai ales în unire cu pronume, dar şi cu adverbe şi conjuncţii (*quine*, *egone*, *quandone*, *itane* etc.). Astfel bunăoară la Candrea-Densusianu *Dicţ. etim.* No. 113 *atuncenea* e derivat din **ad-tunccene*. A. Byhan şi G. Weigand explică, precum se ştie, şi pe *cine*, *mine*, *tine*, *sine* dintr'un **quem-ne*, **me-ne*, **te-ne*, **se-ne* (Jahresber. III, 11—12). Este totuşi greu de admis ca această particulă caracteristică pentru întrebări să fi trecut şi asupra răspunsurilor[2].

Pentru *-re* avem mai multe explicări. Dăm mai întâiu, mai

[1] După Gr. Creţu, *Lex. slavo-rom.* p. 94—95, *(pre)tutinderea* ar fi *pre-toată-(în)tinderea*. Această explicaţie nu e probabilă. Ca franc. *partout*, ital. *(dap)pertutto*, şi germ. *überall*, avem a face cu vechiul *pre tot* (păstrat încă cu acest sens la Istroromâni), combinat cu adverbul local *inde* - unde. Prin părţile Năsăudului se zice, precum îmi comunică N. Drăganu, *tuturinde* şi *tuturindene*, în care recunoaştem pe *tot* + *ori* + *inde* = oriunde.

[2] Un *-ne*, *-ni* se întâlneşte şi în sardă şi în dial. ital. Astfel în sardul sassarez: *tuni* 'tu', *treni* 'tre', *uni* 'dove' gallurez: *eni* 'è', *teni* 'te', *reni* 're', *peroni* < *per hoc*, chiar *ćammani* = infinitiv ćammá, corsican: *avane* (avá + ne) 'ora', *ćittane*, *kusine* 'così', *babane* 'papà', *piune* 'più', *vone* 'voi', infinitive ca *sentine* etc. (*Arch. glott.* XIV, 187). In Arpino: *šine* şi *no*, dar emfatic *none* (ib. XIII, 304).

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

mult ca titlu de curiozitate, părerea lui Philippide (*Principii* 92; 94, 95), care crede că *-ne* din *pretutindene* s'a desvoltat din *-re* și că acesta ar fi lat. *res* în compoziția *per* + *tota* + *inde* + *res*. Din *pretutindene* și din *purure*, care ar fi *per horam*, s'a putut despărți un *-ne* și *-re* cu care s'a derivat și *aiurea*.

Tiktin ZRPh. XII, 458, consideră „întunecoasă" originea lui *-re*, crede însă că în *aiure* < *aliubi*, *r* ar puteà fi „Hiatustilger".

Foarte ademenitoare e explicarea lui Th. Gartner (*Darstellung* 149), după care *aiurea* ar fi **aiu* (< *aliubi*) + *rea* = *vrea*; de la acesta apoi *-rea* s'a putut adăogà și la alte adverbe. Am aveà deci a face cu un element derivativ de felul lui *-va* în *undeva*[1]. Cf., la Moți (Frâncu-Candrea 98) *ceire:* ce (ai zis) < ce îi vrea?

Meyer-Lübke (Rom. Gramm. II §. 627), privind chestiunea din punct de vedere general romanic, constată că un *r* se găsește în adverbe mai ales după *t*. Punctul de plecare îl găsește în *duminterim*, care a dat în ital. *mentre*, franc. *dementre*, v.-span. *mientre* (cf. și REW. No. 2794), după care se orientează adverbele în *-m(i)entre* în loc de *-mente* în vechea spaniolă și în dialecte italiene de nord[2]. Din franțuzește mai citează pe vechiul *mien escientre*, o reminiscență a lui *scienter*, după care s'a luat vechiul *nuitantre* 'nocturn'. În Peninsula iberică mai aflăm v.-span. *alguandre* și *alubre*, v.-port. *algur*, ca reflexe ale lui *aliquando* și *aliubi*, la care se mai adaugă port. *alhures* 'altundeva' și *nenhures* 'nicăiri'. Ca punct de plecare al acestora îl socotește pe *siempre* Citează apoi exemplele românești *aiure*, *aire* (< *alibi*), *purure*, *aimintre*, *așijdere*, *aindere* și *aindene* (*ainde*), *pretutindere* și *pretutindene* (*pretutinde*). Modelul acestora lipsește. Crede posibil ca *-re* să se fi desvoltat dintr'un mai vechiu *-ro*, și acesta să se fi răspândit din latinele vulgare **undro*, **deundro*, care par a fi existat, modelate după *intro*, *deintro*.

Vedem în tot cazul că — cel puțin pentru *altminterea* și *aiurea* — avem sì în alte limbi romanice forme cu plusul unui *-re*, care ar puteà fi foarte vechiu. Intercalarea unui *r* după *t* e admisă de Candrea-Densusianu, Dicț. No. 881, și pentru *ante*, care apare în limba veche și în dialecte supt forma *între* (istror. *ăntru*, megl. *antru*, arom. *ntră*) 'înainte'. Punctul de plecare ar

[1] Meyer-Lübke (REW. 343) derivă pe *aiure* din *alior[sum]*. Trecerea lui *o* > *u* rămâne însă neexplicată la această etimologie.

[2] Și în friulană avem derivate în *-mentri* ca: *postadamentri* 'ap-

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

puteà fi, pentru limba română și cele mai multe limbi romanice, următorul: alături de clasicul *aliter* (care în rostirea de mai târziu trebuià să devină **alitre)* există popularul *altera mente* sau *alia mente*; din confundarea celor două s'a putut naște forma **aliamentre* [1]. Din latinește s'ar mai puteà cită cazul lui *eccere*, alături de *ecce*, despre care e a se vedeà Walde LEW. s. v.

Pe *-le* în *pururile* etc. de sigur că nu trebue să-l explicăm cu *Philippide* (*Principii* 94) „*-le* este articolul plural". Cred că elementul *-le* erà și el la început de aceeași natură ca *-va* și nu-i altceva decât latinescu *ĕ lĭbet*, legat cu această funcțiune de pronume și adverbii. Acesta n'ar fi putut da, din punct de vedere formal, în românește decât *-le* și fiindcă el se simțeà ca element de compoziție, *l* nu a fost tratat ca *l* între vocale (> *r*), ci ca *l* inițial. Spre a explică pe *le* în *acolea* și *acilea* nu va trebuì să admitem deci un **illĭc* (în loc de *illīc*, cf. *Dicț. Acad.* s. acolea), ci am puteà plecà de la *eccu* + *ubĭlibet* și *eccu* + **ibīlibet*. Va trebuì deci rectificată în acest sens afirmația lui Meyer-Lübke (*Rom. Gramm.* II § 570), că *-libet* nu s'ar fi păstrat în limbile romanice. Aceasta cu atât mai mult, cu cât cred că tot pe *-libet* latin trebue să-l căutăm și în formarea numeralelor ordinale.

*

Precum a arătat A. Procopovici (DR. I, 173), în cuvântul nostru *cât* s'au amestecat două cuvinte latine, *quantus* și *quotus* — și am puteà adăogà, și al treilea cuvânt, lat.-pop. *cata*, care apare în distributivul *câte*. Acest amestec a fost atât de intim, încât a produs modificarea formală a vechiului *cănt* < *quantus* (cf. arom. *nescântu*) în *căt* (< *quotus*), atrăgând după sine și pe

[1] Mă întreb dacă acel *-te*, care se adaugă unor adverbe și pronume românești, precum *adecăte*, *cutarete*, *iarășite*, etc., nu este cumva lat. *-ter*, sufixul adverbial prin excelență, devenit *-tre* și disimilat în *-te* mai întâiu în cuvintele cu *r* în tulpină (ca în *fratre* > *frate*)?

În adverbul *încalte* (cu variantele *încaltea*, *încaltelea*, *încailete*, și: — după *îndeléte* — și: *încăléte*, *încălétea*, *încălte*), am puteà aveà de asemenea o formă sincopată din *încálete*, care ar fi **încale* + acest *-te* adverbial. Se poate însă ca *încalte* să fie alt cuvânt decât *încale* (*încai*), despre care s'a vorbit în nota de la pag. 400 și să fi fost numai ulterior analizat de simțul limbei ca *încale* + *te*, ceea ce a putut să producă și identitatea de sens a celor două adverbe diferite la origine. Cred, adecă, că *încalte* s'a putut desvoltà din *încĭ alte* (rostit *înc'alte*), extras din exemple ca: *L-aș iertà dacă n'ar aveà înc'alte păcate!* Trecerea de sens de la „și alte" la ideea exprimată prin adverbialul „cel puțin, barim" nu oferă nici o greutate. In Ardealul central și nordic, *alt* se întrebuințează foarte des ca adverb în expresii ca: *Altu* (= mai mult) *nu mai vin la tine* sau *nu-ți fie frică că altu* (=cu altă ocazie, altă dată) *n'am să te mai bat*, încât și această întrebuințare a cuvântului ar explică construcții ca: *încalte* (=de altă dată > cel puțin) *n'are să mă*

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

tănt < *tantus* (arom *ahăntu*), devenit *atât*. Sensurile lui *quantus* şi *quotus* latin se ating adesea, căci cel din urmă exprimă o cantitate numerică, cel dintâiu o cantitate în general, putând să cuprindă deci şi pe cea numerică. In întrebarea *câte ore avem?* deşi noi simţim un *cât* cantitativ general (deci un quantae horae) şi răspundem cu *atâtea* (tantae), avem totuşi de a face mai de grabă cu lat. *quota hora*. Tot astfel proverbului nostru *câte capete, atâtea căciuli* (Zanne, *Prov.* II, 43) îi corespunde proverbul latin *quot capita, tot sententiae*. Mai uşor recunoaştem pe *quotus* latin în expresiile româneşti în care el e în corelaţie cu *tot* d. ex. *tot pământul cât există* (lat. *tota terra quota est*).

Quotus avea însă în latineşte şi un sens special: prin el vorbitorul se informă asupra cuiva sau ceva dintr'un şir de persoane sau obiecte de acelaşi fel, era deci particola întrebătoare la care se răspundeà cu numeralele ordinale *primus, secundus, tertius* etc. In acest sens, orice limbă caută să aibă o expresie care să se deosebească şi în mod formal de oricare alta. In orice caz limbile care n'au o astfel de expresie precisă ni se par sărace. Astfel bunăoară un German, care are pe *der wievielste*, simte totdeauna stângăcia expresii franceze corespunzătoare, care e *le combien est tu dans ta classe?* („der wievielste bist du in deiner Klasse?") dar trebue să fie, în unire cu un substantiv: *quelle est ta place dans la classe* („den wievielsten Platz hast du in der Klasse?"). Tot astfel, în limba veche românească, *cât* (< *quotus*) nu era o întrebare neechivocă spre a primi răspunsul cu un numeral ordinal, căci el avea şi toate înţelesurile lui *quantus*.

Dar pe lângă *quantus* şi *quotus*, existau în latineşte şi formele *quantuslibet* şi *quotuslibet*, care trebuiau să dea româneşte *cătule*. Din punct de vedere al înţelesului, *quanta multitudo* se deosebeà de *quantalibet multitudo* ca românescul *câtă mulţime* de *oarecâtă* sau *câtăva mulţime*; tot astfel *quotus* se deosebeà de *quotuslibet* ca nemţescul „der wievielste" de „der beliebig wievielste".

In timpul când *cătu* însemnà „der wievielste", dar şi „wie gross, wie viel, wie weit" etc., iar *cătule* însemnà „der beliebig wievielste", a fost aproape firesc, ca cei ce învăţau limba românească de la părinţii şi camarazii lor, să simtă pe *cătule* ca mai

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

expresiv pentru întrebarea la care aşteptau să audă un numeral ca răspuns. Procesul acesta e unul dintre cele mai obicinuite în limbă şi el răsare din dorinţa noastră de a avea expresii cât mai neechivoce şi de a distinge categoriile gramaticale prin elemente formale diferite. Nuanţa de înţeles pe care în nemţeşte o redăm prin „beliebig" a dispărut din *cătule* în momentul în care el a înlocuit pe echivocul *cătu*, iar *-le* devenind elementul derivativ corespunzător germanului *-ste*, a putut apăreà şi în răspuns: *treile, zecele.*

Nu prea ştim cum va fi fost odinioară forma numeralelor ordinale. Dintre formele vechi latineşti s'au păstrat numai *prima* în unele dialecte şi *tertius* în *anţărţ. Primus* a fost înlocuit prin „cel de dinainte": **antaneus.* La celelalte numere, probabil se va fi întrebuinţat numeralul cardinal, scos în relief prin procliticul *ille: al zece*[1]. Când însă *-le* de la întrebare a trecut la răspuns, *al zecele* a fost supus posibilităţii unei interpretări nouă. După *recele, recea* şi celelalte adjective de declinarea a treia, *al zecele* a fost clasat între masculine, alăturându-i-se femininul *a zecea.* Din momentul ce elementul derivativ *-le* s'a confundat cu articolul *-le* şi a fost înlocuit la feminin prin *-a*, s'a putut naşte şi *al patrul* (alături de *al patrule, al patrele*) şi *al optul* — forme atestate în limba veche — ca masculine ale femininelor *a patra, a opta*[2]. De remarcat însă că în unele regiuni se întrebuinţează *-le* şi la feminine: *a cincilea casă.*

*

Tot din *-le* > *libet*, disimilat în *-re* mai întâiu în cazuri ca *umblândule* > *umblândure*, s'ar puteà explicà şi silaba adăogată în mod deictic la gerundiile de felul lui: *fiindure, îmblândure, neputândure* (DR. II, 661). Intr'adevăr, gerundiile noastre sânt adesea simple adverbe verbale (precum derivatele în *-tor* sânt adjective verbale). Un cuvânt ca *şezând* răspunde la întrebarea *cum?* şi exprimă acţiunea verbală în felul adverbelor modale:

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Şi la Aromâni s'a păstrat *ancâtelea* (Dalametra) < *alcâtelea*, cu disimilarea lui *l-l* în *n-l*; numeralele ordinale nu se întrebuinţează (sau sânt împrumutate din greceşte); totuşi urmele lor au rămas în *andreilea* „joc copilăresc în trei sărituri" (Dalametra) < *antreilea* < *al treilea.*

[2] Posibil, deşi puţin probabil, ar fi ca *patra* să fie metatezat din **pantra* < *quanta*, iar *şapte* să fie din **şaptă* < *octava*

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13

l-am găsit şezând. De aceea vedem că acestor gerundii li se adaugă, la Istroromâni, în mod consecvent adverbialul *-a*: *mnănda* „umblând“, *plăngănda* „plângând“. La Megleniţi întâlnim forme ca *lagǫndurlea* „alergând“, care par a fi forme de compromis între *-rea* şi *-lea**.

S. Puşcariu.

Studii de semantică[1].

I.

Observaţii semantice asupra „Irodot“-ului de la Coşula.

Monumentul literar, de o unică importanţă[2], care e traducerea românească a lui *Herodot*, publicată, după manuscriptul găsit la mănăstirea Coşula, de d. N. Iorga (Vălenii-de-Munte, 1909), n'a fost până astăzi valorificat pentru istoria limbii noastre.

E timpul, ca această păgubitoare omisiune să se repare, cel puţin în parte.

Vârsta acestui monument a fixat-o d. N. Iorga, pe temeiul unei aluzii din text, relative la asediul Candiei de Turci: ca. 1650. Şi, indiferent de paternitatea lui Eustratie Logofătul[3] sau altuia (pe care, în ce ne priveşte, nu-l vedem[4]), limba traducerii trimite, incontestabil, la această epocă.

Arhaismul ei, caracterul ei de secol al XVII-lea, apare pe fiece pagină, în fonetism, în morfologie, în sintaxă, ca şi 'n vocabular: „să părăsiră de *a-l luaria*“ (p. 338); — *dideră* (p. 72) — *făceră (passim)*; — „au *ţăpt*“ (p. 70); — „*fum* vicleniţi“ (p. 489); — *zişu* (p. 170); — „nu-i *vria putea* să-i ia“ (p. 296); —

* Cât despre arom. *-alui* în *imnăndalui* etc. el se explică altfel (cf. Sandfeld-Jensen, în Gröbers Grundriss I², 531–532 şi I. Bacinschi ZRPh. 1913, p. 611–617) şi nu e nici — precum s'ar puteà crede — urmaşul lui *lubet* = *libet*, care cred că ar fi dat **lo*, ca *ubi* > *uă* > *o*. Originea lui nu trebue căutată la gerundii, ci tot la adverbe, unde forma dativului se explică mai uşor. Astfel arom. *al'urealui* s'a putut despărţi — precum îmi comunică Th. Capidan — din *mutreaşte în al'urea lui;* tot astfel *amortului* „morţiş“ ar fi „felul mortului“ etc. Astfel de formaţiuni avem şi noi: *năljosului* „în jos, cu coborîş, repede“ (de unde s'a despărţit adverbul *înaljosul*, analizat prin etimologie populară cu *înalt josul*), *naldealului* „în sus, cu urcuş greu“ şi chiar formaţia analogă *nălvalelui* (alături de *nălvalele*), forme întrebuinţate prin Mehedinţi (Noua rev. rom. 1910, p. 87). Tot prin Mehedinţi se aude şi *godelui* „par'că“, care corespunde bănăţeanului *gode* (bulg. *godé*, sârb. *god*).

BDD-A14673 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:13